

ЕСНАФЪТ НА КАЗА ЕСКИ ДЖУМА ПРЕЗ СРЕДАТА НА XIX ВЕК (по данни от теметтуатските дефтери)

Алджан Джафер

THE TRADESMAN GUILD OF THE ESKI DZHUMA KAZA IN THE MIDDLE OF THE
XIX CENTURY

(information from the notes of the Temmetuat register)

Aldzhan Dzhafer

***Abstract:** The town of Targovishte has a rich and long history. It was found as a village in the big Shumen kaza in the first half of XVI century under the name Eski Dzhuma, The Dzhuma marketplace, or just Dzhuma. Within a short time it became an independent kaza with its own villages. The borders of the kaza kept changing over the centuries. In the XIX century it had 33 villages. Its location on a crossroad helped the growth of the trade in the region. The well-known annual fair contributed to the development of different handicrafts. Gradually the town turned into a center of the trade in the Danube vilayet. The second largest fair in the European part of the Ottoman Empire after the Uzundzhov was held here. The purpose of this research is to follow the esnaf class in the town of Eski Dzhuma by districts. The information is based on Ottoman archive documents, research, and publications by different historians.*

***Key words:** Otoman Empire, Targovishte, Eski Djuma, esnaf, zanayat*

<https://doi.org/10.46687/CJLM9180>

Търговище (до 1934 г. Ески Джумая) е областен град в Североизточна България, административен и стопански център на едноименната община Търговище и област Търговище. Градът е разположен в Дунавската равнина, на около 170 м надморска височина, на север от Преславската планина. Намира се на 339 км североизточно от София, на 41 км западно от Шумен, на 25 км северозападно от Велики Преслав и на 100 км североизточно от Велико Търново. Близостта на града до изходните пунктове на страната Варна (110 км) и Русе (100 км), също така и до големи икономически центрове като Шумен, Търново и Русе, го превръща в естествено стратегическо кръстовище. В миналото географското положение на града играе в различна степен положителна роля и за икономическото му развитие. Разположен между две физикогеографски области – Стара планина и Дунавската равнина – той служи като средище на взаимната размяна на стоки между населението от тези области. Това кръстопътно положение спомага градът да се оформи като оживен пазар.

Наименованието на селище с познатото Ески Джума, Джума или Джума пазаръ се среща за първи път през 1543 г. в регистър на юруците, изследван и публикуван от Гьокбилгин. Авторът записва селото като две отделни селища – Джума (Джума Пазаръ, Нефси Джума и Джума) с регистрирани в него един ешкенджия и двама ямаци, и отделно Ески Джума – с един ямак. То е към каза Шумну (дн. гр. Шумен) от лива Нигболи (дн. гр. Никопол).

Приблизителната година на отделянето на Ески Джума в самостоятелна нахия или каза се отнася за периода след 1576 до 1579 г. (Dzhafer, Salim 2018: 164-168).

Разцветът на града през османския период започва след преместване на столицата на Дунавския вилает от Силистре в Русчук през втората половина XIX в. Ески Джума вече се озовава на кръстопът върху най-прекия път от центъра на

вилаета до столицата на империята Истанбул. Преди това градът също е с развита търговска дейност, което най-вероятно се дължи на организирания ежегоден голям панаир. Наличието на голям брой занаятчии от многобройни съсловия показват значението му в стокообмена на района, а и не само. Ценни сведения за еснафите могат да се изчерпат от нюфус и теметтуат дефтерите, които се водят през първата половина на 40-те години на XIX в., като първите описи не посочват принадлежността на занаятчиите към даден еснаф. При вторите тази подробност е записана. Занаятчийски сдружения съществуват още от началните години на Османската империята.

Управленският орган на мюсюлманското занаятчийско сдружение *ахилик* (ахийство) се появява още през XIII в. В началото ахийството представлява мюсюлманска религиозно братство. Терминът продължава да се използва в Анадола за някои гилдии до началото на XIX в. Думата „ахи“ е от арабски език и означава *брат, братство*. В основата на ахийската организация стои единствено приемането на еснафи и занаятчии. Срещат се и случаи, когато със заповед биват зачислени и мюдериси, кадии и хатиби. Ахийската структура е с йерархия, при която най-ниско стои ямак, следван от чирак, калфа и майстор (уста) (Ваугам 2012: 83).

По правило ямаците работят две години безвъзмездно, след което се издигат в категорията на чираците. Еснафският шейх дава наставления на чираците и определя седмичното им възнаграждение. Времетраенето на чиракуването е общо 1001 дни, но при отделни занаяти това правило се променя. Например в една много специфична професия като куюмджийството (златарство) при някои случаи достига до 20 г. Следва преминаване в категорията на калфите, което се осъществява с помощта на майстора и калфата на чирака с ритуал „препасване на пояс“. Продължителността на периода на калфата за всичките професии е три години. Отделно калфата преминава и военно обучение. Тренира се да язди кон, борави с оръжие и стрелба с лък. След това отново с ритуал се изкачва на най-горното стъпало в йерархията – майстор (Ваугам 2012: 94-95).

Влизането в ахийската организация е възможно след строго проучване и наблюдение на кандидата. Това се отнася особено за децата на големците и първенците. Сдружението разполага с каса, където всеки еснаф внася определена парична сума. Средствата от нея се използват за различни цели като ремонти, помощи на нуждаещи се, благотворителност, кредитиране на еснафа и др. (Ваугам 2012: 85-86).

Начело на ахийската системата стои еснафският шейх, който е отговорен за професиите и водената политика. Той в същото време е религиозен водач. Управленският съвет по всяко време може да ревизира касата. Неговият състав се състои от еснафски кетхюда – отговорник по обучението, без който съветът не може да се свика. Йигитбашията е човекът, който следи за набавяне на еснафи, ранговете сред гилдията, дисциплината, организацията на ритуала при преминаване в майсторлък. Той е помощник на шейха при управлението на касата. Ишчибашията контролира стоките и стандартите. Последните двама, т. н. *ехл-и хъбре*, разглеждат и уреждат нередностите между еснафите, между еснафа, държавата и раздорите вътре в съвета. Управленският съвет под председателството на шейха се свиква в първия и третия петък на всеки месец, т. е. на всеки 15 дни. Разглеждат се въпроси, свързани с еснафите, и се вземат

необходимите решения. Дейността на шейха се контролира от големия меджлис (Бюйюк меджлис), най-висшия орган на сдружението. В него участват всички шейхове от различните еснафи. Те разглеждат всички въпроси от различно естество, свързани с гилдиите (Bayram 2012: 90-91).

Ахийската организация от създаването на Османската държава до XVIII в. изиграва много голяма роля в нейния икономически живот. През XVIII в. се забелязва намаляване на влиянието на шейха над повечето еснафски направления, като отстъпва мястото си на кетхюда (Genc, Gulsun 2017: 779).

Териториалното разширение на Османската империя води до увеличаване на немюсюлманското население в нейните граници, което довежда и до поява на нови занаяти и еснафи. От XVII в. започва съвместното съществуване на системите *ахийство* и *лонджа*. Първата не позволява членуване на немюсюлмани в своята организация. Втората премахва разграничението и включва в състава си членове на еснафи и от други религии. С въвеждането на лонджата контролът на броя на определени дюкяни и занаяти в населените места продължава (Koynucu 2016: 373-376).

Орлин Събев представя друг прочит от досегашните за фермана на султан Мустафа III от 1773 г., който е издаден по повод съществуващите проблеми с вътрешната професионална регулация на еснафите в османската държава и връзките им с ахийското братство, в което членовете на определен еснаф са задължени да спазват морално етичен кодекс, съобразен с религиозните норми на общността, към която принадлежат.

Ахийската институция е призната и подкрепяна от османските власти. Тя е организирана да следи за спазването на професионалните и морално-етичните принципи не само в мюсюлманските, но и в немюсюлманските еснафи. За това свидетелства въпросният ферман на султан Мустафа III във връзка с необходимостта да се спазва отколешната традиция, а именно представители на ахийската институция да санкционират професионалното израстване на занаятчиите в отделните еснафи, като ръководят и церемонията по препасване на пояс или шал (Sabev 2018: 218-219).

С въвеждането на системата „гедик“ вече само лицата, притежаващи прозвището, имат право да открият легални собствени дюкяни. На онези, които не притежават това звание, не им се позволява да практикуват занаят, право на търговия и откриване на дюкян (Nuri 2019: 41). Системата гедик губи значение по време на управлението на Махмуд II и с обявяването на Танзимата окончателно е премахната. Причините за ликвидирането ѝ се дължат на загубата на конкурентоспособност с Европа, на големия внос на многото земеделски стоки и изоставането в образованието в сравнение със Запада, също така и на влошаването на финансовото състояние на гедиците. Липсата на конкурентоспособността на стоките с европейските и навлизането на еничарите в еснафските среди също допринасят за елиминацията им¹. Недостатъчно развитата инфраструктура е от съществени проблеми за областта на търговията.

През XIX в. еснафът вече е сдружение със затворен характер на занаятчийски от даден занаят в определено населено място. Думата „еснаф“ е с арабски

---

¹ За еничарите вж. Кава 2013: 185-205.

произход и означава дребни търговци и занаятчии. Представлява обединение на всички хора, които упражняват един и същи определен занаят в дадено населено място. В него влизат майсторите, калфите и чираците. То осигурява професионална квалификация и регулира практикуването на занаята, обединява майсторите и техните ученици – калфите и чираците.

Във всеки един регион, град и каза броят и видът на дюкяните е строго регламентиран. Откриването на нов, извън броя на известните, се случва само с изричното разрешение на централната власт. Броят на чираците и калфите също е точно регламентиран (Nuri 2019: 41).

Начинаещите в занаята – чираците, обикновено момчета на 12-14-годишна възраст, в началото изучават по-простите производствени умения. По правило не получават парично възнаграждение срещу труда си при майстора. Чиракуването обикновено трае две години. След провеждането на определен ритуал момчето стъпва в следващата категория – калфа, и се регистрира в официален дефтер. Само на доказалите уменията си момчета се предоставя възможност изкачване в ранг на майсторите, което също се осъществява с празнична церемония – опасване на пояс.

Напредналите в занаята калфи целодневно работят в дюкяна под ръководството на майстора си. При него се трудят и учат занаят минимум три години. Съобразно с квалификацията обучението се разделя на етапи – първи, втори и трети. Веднъж годишно някои калфи показват израстване и стават майстори. Те се сдобиват с правото да отворят собствени работилници. С времето майсторите възлагат все по-отговорни задачи на калфите си. Всъщност думата „калфа“ навлиза в турския език от арабската дума „халифе“, което означава помощник (Nuri 2019: 41).

Майсторът едновременно е занаятчия и търговец. Произвежда, продава готовата стока и купува материали за работа. Дюкянт е помещение, където еснафите и занаятчиите в повечето случаи практикуват дейността си и предлагат готовата продукция. Работилницата или търговското помещение много често се именува на занаята на притежателя си като например *дебаг дюкян*, *бакалски дюкян*, *берберски дюкян* и пр. В османотурските документи се срещат и такива без обозначение на дейността. Освен занаятчийските помещения съществуват и други места, където на хората се предоставя възможност за работа без принадлежност към еснаф като хамам, хан, мелница и др. (Guler 2000: 130).

Еснафите се управляват колективно от лонджата. Това е управленският орган на гилдията, където членуват всички майстори. Думата *лонджа* е с италиански и испански произход (*loggia* и *lonja*) и означава „събиране“. В турския език се използва със значение на „събиране на майстори от един занаят“. Всеки претендент за членство в лонджата трябва да отговаря на определени критерии. Едно от основните изисквания е за лицето да няма оплаквания от местните жители. Кандидатът задължително трябва да докаже, че преди това три години е бил калфа и през този период е обучавал съвестно чираци. Контактите му с другите калфи също се взема под внимание. Отделно е необходимо доказателство, че може да практикува занаята с всичките му особености и тънкости. Той трябва да може да произвежда изделията на нивото на майстора си. След тези умения и критерии калфата придобива право да стане майстор. Отделя се самостоятелно и започва собствена дейност в бранша, за който се е обучавал (Nuri 2019: 42).

Децата на еснафите най-често следват стъпките и продължават занаята на бащите си. Но всеки, който желае да притежава някаква професия, било син на еснаф или друго момче, задължително трябва да тръгне от най-ниското стъпало в еснафството – на чиракуването. В някои региони на Османската империя се среща и по-ниско ниво, т. нар. *ямак*.

Една от основните задачи на лонджата е да следи за спазването на правилата. Именно всяко едно лице, което желае да отвори собствен дюкян, трябва да представи документ за чиракувани години (Nuri 2019: 42).

Лонджите се ръководят от правилата в устава на еснафите, които се водят в специален тефтер. В него се вписват и членовете на еснафа, както и някои от по-важните взети решения на лонджата при избора на първомайстора (устабаши/я). Той в многото случаи е от по-старите и опитни майстори. Чаушът, представляващ изпълнителната власт на еснафа, обикновено е от средите на най-младите. Майсторите в лонджата играят голяма роля в кариерното израстване на чираците и калфите. Становищата им за разрешаване на споровете между майсторите се вземат под голямо внимание. Оценката им при приемане на членове в групата също е от особено значение. Те заемат арбитражната функция пред еснафа при полагане на изпит за майстори. Определянето на годишния членски внос на майсторите и първоначалната вноска на новопостъпилите в еснафската каса за подпомагане, за откриване нов дюкян е също под тяхната юрисдикция.

В правомощията на управителния съвет на лонджата влизат още надзорни функции. При установени нередности се затварят временно дюкяни, налагат се наказания на майстори заради провинения на техни чираци и калфи. Проверка на качеството на стоките, следене на конкуренцията, контрол над цените и др. са част от надзорните дейности. Лонджата определя и благотворителната политика на еснафа към нейните членове и населеното място като цяло.

Еснафът има ежегоден празник в чест на своя светец покровител. На търговците е пророкът Мохаммед, на пътуващите – пророкът Иса, на овчарите – пророкът Муса, на бьорекчиите – пророкът Варака, на земеделците – пророкът Адем, на часовникарите – пророкът Юсуф, на чулхаджиите – пророкът Илияс, на бръснарите – пророкът Селман-ъ Фариси, на архитектите – пророкът Мохаммед ибн Ебубекир, на касабите – Ебу'л Мухджин, на бакалите – Ади-и ибн Абдуллах, на сака (водоносец) – Селман-и Куфи, на хамамджиите – Мансур ибн Касъм Багдади, на деббаг (кожари) – Ахи Еврен, на игларите – Ебул Касъм Мюбарек, на налбантите – Ебу Сюлейман ибн Касъм, на сарачите – Бу'н Наср ибн Хашимийейи ел Багдади, на бояджиите – Юмер ибн Абдуллах Ес-Себбах, на бардакчиите – Абдулфаххар Медени (Ваугам 2012: 101-102).

Теметтуатският дефтер² на Ески Джума е документ, който предоставя най-подробна информация за еснафите, занаятите и техните търговски помещения в града за средата на XIX в. Еснафски дюкяни отварят врати и в дванадесетте махали на града, които са разделени по строг етно-религиозен принцип. Варош е християнската българска махала. Тя е най-многочислена с 291 регистрирани домакинства. Жителите на останалите махали принадлежат към мюсюлманската

---

² Теметтуат дефтерите са османски регистри, създадени през периода 1840-46 г., които имат за цел да опишат данъкоплатното население в Империята с цел по-точно и справедливо облагане на населението.

общност. При сравнение на професиите на мюсюлманите и християните и при двете се вижда преимущество в някои от занаятите.

Махала Варош

Теметтуатският дефтер на махалата дава най-подробни сведения за числеността на еснафите, калфите и чираците. Броят на еснафите достига сбор от 195 души. В сравнение с тях числото на калфите и чираците е сравнително малък. Срещат се само 2 калфи и 4 чираци в дерзийския занаят. Така общият брой на професиите, свързани с еснафа, достига едно сериозно представителство от 201 души.

В края на регистъра за една група от 17 души дерзии и 1 фучуджия не е посочена принадлежност към еснаф. Вероятно тези лица принадлежат към хората, които идват в града за сезонна работа и те не се включват към местното еснафско съсловие.

Останалите жители на махалата са обхванати в други различни дейности като кираджийство, овчарство, прислуга, чападжийство (копачи), земеделие, надничарство и др., които в останалите махали на града не принадлежат към определен еснаф. Само тук има регистрирани 5 чифтчии (земеделци) и 1 чападжия (копачи), които са еснафи.

При сравнение на двата налични в османския архив теметтуатски дефтера от една и съща година за Варош по реда на номерата и личните имена на регистрираните не се установяват различия. Но по отношение на записаните категории в тях се срещат известни разминавания. Например при Васил, син на Йован, под № 42 в единия опис е с професия грънчар, а в другия няма отбелязана професия. Подобни примери могат да се видят и при домакинствата под № 50, 66, 86 и 130.

Единствените 5 куюмджии (златари), 4 бояджии, 8 ковачи, 3 калпакчии, 1 кюркчии (кожухари), 1 джелеб (търговец на дребен рогат добитък), 1 казанджия отсядат във Варош. Бъчварството с 10 представители е от преобладаващите професии.

По спомени на местни хора в българската махала е съществувала улица на грънчарите, което се потвърждава и от разглеждания дефтер. Занаятчиите, занимаващи се с керамични изделия, са най-многочислени при християните, общо 31. Като се проследи поредната номерация на домакинствата в дефтера, се вижда, че 30 души от грънчарите заемат челните места. Регистрацията им е последователна, което потвърждава, че те живеят в съседство и представляват улица, където преобладават. Съсловието излиза на преден план като представител на един от основните поминъци на българите в града. Най-внушителен е броят на хората, занимаващи се с дерзийство. От 176 регистрирани еснафи дерзии в града 111 живеят във Варош. Техните представители на места са регистрирани последователно, което подсказва, че и те попадат в групата в отделни улички в махалата. Останалите професии, които се срещат в теметтуат дефтера на Варош, са бакали – 6, деббаг (кожар) – 1, дикиджи (шивач) – 1, джелеб – 1, етмекчи (хлебар) – 1, касабин – 1, налбанди – 1, халлач (даракчия) – 1.

В теметтуат дефтера на махала Варош има записани 46 дюкяна. Само за един е посочена информация, че е бояджийски. Собственик е Куцари, син на Герги в хане № 199. За останалите липсва определение. Единствено за четири помещения е зачислен приход. Притежателите им са Руси, син на Истани, под №

18 с 18 гроша, Ислаф, син на Пуйчо, под № 37 с 20 гроша, Киро, син на Петри, под № 50 с 50 гроша и единственото лице, притежаващо две помещения, е Ради, син на Карачи, под № 82 с 20 гроша за втория си дюкян. За два дюкяна изрично е споменато, че собствениците живеят в тях. Хората, които обитават дюкяните, нямат записан приход. Те по теметуатския дефтер, макар и да не е споменато, нямат зачислени приходи и вероятно не им се взема данък. По същия начин стои и въпросът за единствената фурна. За нея също няма обозначен приход. Възможно е тук собственикът също да живее в нея.

Двама, вероятно роднини, съдейки по фамилията и последователността в номерата им, Аджъ Марко, син на Истефан, и Николчо, син на Истефан, под № 102 и 103 притежават по $\frac{1}{4}$ дял от панаирски дюкяни. За тях е зачислен приход от 400 гроша за 1844 г., за следващата година – 370 и 375 гроша. Приходите от панаирските дюкяни, макар и да са отворени за определено време в годината, многократно надвишават тези на останалите.

За всяко едно домакинство във Варош има записана професия, но от всичките 291 ханета само 46 имат дюкяни, за двама – дялове от панаирски помещения. Останалите практикуват занаята си под някаква форма, без да е отразено да притежават дюкяни³.

Махала Ага Джами

От регистрираните 112 ханета в махалата 38 души са отбелязани като еснафи и само 1 дерзийски чирак. Преобладава числото на берберите (бръснарите) с 8 представители, последвани от бакалите със 7 еснафа. Дерзиите и йемениджиите (обушарите) имат по шестима майстори. С халачество (даракчийство) се занимават двама души. От групата на сабунджиите са двама, тюфенкчиите са двама, екмекчии (хлебари) – двама, един фучуджия (бъчвар), един сарач и един джанбаз (търговец на животни). Всичките собственици на 10 дюкяна, 1 половин и 1 пекарна принадлежат към еснафското съсловие. Информация за дейността им е отбелязана единствено за един бръснарски дюкян. Всички имат зачислени доходи. Панаирските дюкяни възлизат на 19 броя в притежание на 5 души. Голяма част от собствеността им не принадлежи към еснаф. Единствено лицата, регистрирани с № 33 сабунджия, с 2 помещения и № 61 джанбазин с 4 панаирски дюкяна имат еснафски занаят⁴.

Махала Джам-и джедит

Описът на теметуатския регистър предоставя сведения за 134 домакинства в махалата. Еснафът се състои от 49 души, трима дерзии калфи и 1 калфа бербер. Най-голям е дялът на майсторите дерзии – 18 души. Следват ги 14 дикиджии, 5 бербери, 4 сабунджии, 4 дебаг, 1 дюлгер, 1 касаб, 1 сарач и 1 чълмекчи (грънчар). Единственият еснаф арабаджия в града – Мустафа, син на Мехмед, записан под № 26, живее в тази махала. Най-голямото число на муйтаби пребивава в махала Джам-и джедит. От общо четиримата за целия град тук пребивават трима. Дюкяните в Джами-и джедит достигат 39 броя. Само за четири от тях е посочена квалификация. Берберски – 2, кахвехане – 1 и един с една стая. Тук живее и човекът с най-много притежавани дюкяни в града. Хаджъ Мустафа,

³ Източник: Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11902.

⁴ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11898.

син на Исмаил от бакалския еснаф, записан под № 67, е собственик на 20 помещения. По такъв начин той се явява притежател на половината занаятчийски помещения в махалата. Фурните се разделят на хлебарски и пекарна. Хлебарската е собственост на еснаф от хлебарския бранш. Пекарната е на хаффаф (търговец на обувца). При останалите жители преобладава броят на военните и земеделците, които не са зачислени към еснафа⁵.

Махала Къзълджък

Махала Къзълджък е представена от 136 домакинства. Голяма част от жителите се препитават от земеделие, прислуга, кираджъ и др. Само 12 души се водят към групата на еснафите. От тях към категорията на дерзиите и берберите спадат по трима, 2 дюлгери, 1 хлебар, 1 хафаф, 1 дикиджи, 1 тюфекчи. Няма записани калфи и чираци. Регистриран е само 1 берберски дюкян, чийто собственик не плаща данък печалба поради това, че живее в него. Един единствен жител на махалата притежава 1/3 панаирско помещение⁶.

Махала Матараджъ

Матараджъ е една от средноголемите махали на Ески Джума, представена с 60 домакинства. В нея са регистрирани 20 души като еснафи. Тук пребивава една значителна част от колектива дебаг – 6 души. Еснафът на дерзиите е представен от петима, следват ги дикиджиите с трима майстори, един сабунджу (сапунджия) и един хелваджъ (халваджия). С грънчарство се занимават четирима души. Въпреки наличието на много еснафи 1/3 от жителите притежават майсторски професии, а броят на дюкяните е сравнително малък. Само 4 души имат записани дюкяни, за два от които е зачислен данък печалба. За единия от дюкяните се отбелязва, че живее собственикът му, а за помещението на жител, записан под № 41 от сапунджийския еснаф, се посочва, че е бакалско. Не всички от притежателите на панаирски дюкяни са от категорията на еснафите. Собственици на панаирски помещения са четирима души, общо стопанисвани 16,5 клетки⁷.

Махала Молла Ахмед

В теметтуатския дефтер на Молла Ахмед има регистрирани 52 домакинства. От тях 37 принадлежат към еснафското съсловие. Преобладават професиите на дебаг и дерзи, по 8 души. Останалите еснафи принадлежат към сабунджиите – 2, хелваджи – 3, бакали – 2, хаффаф (обушар) – 1, мумджу (свещар) – 2, фучуджу – 1, книговезец (подвързване на книги) – 1, дюлгер – 1, бербер – 1, касаби – 2, йемениджии (обушар) – 4 и дограмаджъ – 1. Дюкяните в махалата са общо 18,5 и са в притежание на 17 души. Двама жители притежават по два дюкяна, един 0,5 части от помещение. В регистъра за единия дюкян се посочва, че е кахведжийски (кафене), чийто данък приход надвишава многократно на останалите. Зачисленият приход за 1844 г. е 300 гроша. Поради високия приход в случая вероятно се отразява кафене като заведение. Останалите собственици имат между 10-25 гроша приход. Двама притежават 15 панаирските дюкяни. Лицето, записано под № 3, което е собственик и на кафенето в махалата, е Али ефенди, син

---

⁵ Temettuat Defteri BOA. ML.VRD.TMT.d..._11916.

⁶ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11920.

⁷ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11913.

на Хюсеин, притежава 10 панаирски помещения. Другият под № 6, Ахмед, син на Исмаил, е притежател на 5 помещения⁸.

Махала Сиват

Махалата има 69 регистрирани ханета. Еснафите, които пребивават тук, възлизат на 9 души. С обушарство се занимават трима майстори. Дерзийството е представено само от един човек. Най-значителен е броят на берберите – 5 души. Те представляват над половината от еснафа на махалата. Не за всеки, упражняващ професия, има описани занаятчийски помещения. Дюкяни притежават трима души. Един собственик под № 25 има записан половин дюкян, друг под № 2 разполага с един. Лицето Мустафа, син на Ибиш, под № 44, който не е от групата на еснафите, е притежател на две помещения. Той упражнява търговия с парфюми. За дюкяните няма конкретно посочено определение. Двата панаирски дюкяна, регистрирани в махала Сиват, са притежание на лицето Елхадж Ибрахим, син на Мустафа, записан под № 4. Той е търговец на кожи, но не принадлежи към еснафското съсловие⁹.

Махала Хаджъ Молла

В най-малката махала на град Ески Джума живеят 36 ханета. Всички те са обхванати от различни категории. Групата на еснафите се състои от 18 души и 1 касабски чирак. Занаятчийският сектор се състои от 19 членове, от които 7 са майстори дерзии, 1 мумджи (свещари), 3 дебаг, 3 сабунджу, 2 бербер, 1 тюфенкчи (оръжейник) и 1 бакал. Притежатели на дюкяни са 13 души. Един от тях е собственик на половин помещение. За пет от дюкяните е посочено, че са дебагски и по един бръснарски и дюкян кафене. Лицето Али, син на Мехмед, записан под № 18, който е от категорията на земеделците, е стопанин на дюкян без да е от еснафското съсловие¹⁰.

Махала Хаджъ Хюсеин

Махалата е представена от 52 домакинства. В еснафското съсловие има 22 регистрирани. За целия град най-много хаффафи занаятчийски живеят тук. Общо 8 души практикуват тази професия. Следват ги дерзиите и духанджиите (тютюнджии) с по трима представители. Бакали и дебаг по двама еснафи, сабунджиите, фучуджиите, чаръкчиите и чълмекчиите имат по един представител. Дюкяни притежават 8 еснафи. Единственото кахвехане (кафене) е собственост на Елхадж Мехмед, син на Сюлейман, регистриран под № 17¹¹.

Махала Хамза бей

Махала Хамза бей се населява от 59 ханета. Числеността на еснафите е 22 души. Преобладават бакалите с шестима еснафи, като единственият духовник, имагин с регистрирана професия в града е записан на адрес на бакал. Фучуджиите, сабуджиите, бербер, джанбазите, тюфенкчиите, сюнетчиите и дебаг имат по един представител. С дерзийство се занимават 4 еснафи, майсторите дюлгери са 2, а дикиджиите трима. Дюкяни притежават 6 души. Лицето Елхадж Мехмед, син на Ибрахим, записан под № 34, от търговците на кожи е с най-много дюкяни. Той е собственик на 8 помещения, но не е в групата на еснафите. Ибрахим, син на Ахмед

---

⁸ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11899.

⁹ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11919.

¹⁰ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11929.

¹¹ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11915.

и Амеш, син на Ибрахим имат по 2 търговски обекта. Един от собствениците на дюкян не плаща данък, защото живее в него. Четирима души от махалата държат панаирски дюкяни. Хората с най-много клетки в теметтуатския дефтер не принадлежат към еснафа. Елхадж Мехмед, син на Ибрахим, който е търговец на кожи, регистриран под № 34, е с десет помещения, другият Елхадж Осман, син на Исмаил, записан под № 9, е военен и има 15 помещения¹².

Махала Хатиб

Тя е една от големите мюсюлмански махали на града със 101 описани ханета. Към еснафското съсловие принадлежат 33 глави на ханета. От тях в категорията на хафафите са 8, берберите – 4, дерзиите са 4, дебаг – 3, дюлгерите – 3, 2 чьолмекчии, 2 халваджии, 1 бозаджия, 1 бакал, 1 дикиджи, 1 тюфенки, 1 фучуджия, 1 касабин, 1 мутаф. Въпреки наличието на сериозно присъствие на еснафи, теметтуатският регистър дава сведения за 2 дюкяна: на Хюсеин, син на Али, записан под № 82, и на Мехмед, син на Али с пореден № 89. Първият е от халваджийския еснаф, другият представлява единствения мутаф. В сравнение с останалите махали броят на занаятчийските помещения тук е много малък, само 2. Липсата на дюкяни в регистъра може да се дължи на различни причини. Възможно е да е направен опит за прикриване и избягване на данъчни плащания или поради една или друга причина османският регистратор да е пропуснал да ги въведе. Друга причина, която почти е невъзможна на фона на толкова еснафи, на едно място в действителност да са били колкото регистрираните. Категоричен отговор не може да се получи само при разглеждане на един регистър. За сравнение на този етап не се разполага с други архивни документи от същия период. Това довежда до извода, че в случая до голяма степен теметтуатският дефтер не ни предоставя цялата действителна ситуация във връзка със занаятчийските помещения в махалата. Следователно твърде възможно е подобни спестявания по едни или други причини на дюкяни в описите да са били допуснати и в другите населени места в града. Тук панаирски помещения притежава единствено Медреси Мустафа ефенди, син на Салиф, записан под № 3 в дефтера. Той е собственик на три панаирски дюкяна¹³.

Махала Язджъ

В теметтуатския опис живущите в махала Язджъ са описани в 52 ханета. Регистрираните като еснафи 18 души принадлежат към различни професии. Дерзиите – 6, бакали – 2, дикиджии – 2, бербери – 2, халваджии – 2, налбанти – 2, чьолмекчия (грънчар) – 1 и дюлгер – 1. Само две лица стопанисват наличните три дюкяна в махалата. Първият е мухтарина (кмет) Велиалидин, син на Мустафа, записан под № 2, който е от еснафа на дерзиите. Той е собственик на две помещения. Вторият е Елхадж Хюсеин, син на Мехмед, регистриран под № 9, с учителска професия¹⁴.

Данните, които предоставят теметтуатските описи за махалите на град Ески Джума, са свързани с населението и принадлежащите към различните еснафски съсловия, калфите и чираците, както за техните занаятчийски дюкяни и панаирски помещения. Информацията е за общо 485 еснафи, калфи и чираци (вж.

---

¹² Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11934.

¹³ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11926.

¹⁴ Temettuat Defteri BOA.ML.VRD.TMT.d..._11900.

Таблица № 1). Може да се обобщи, че преобладаващите занаятчии в града принадлежат към категорията на дерзиите със 176 еснафа, от които 111 живеят във Варош. Следват ги чьолмекчиите с 40 души, като при тази професия превесът е също на страната на българите, които имат улица в махалата на грънчарите. Една от най-престижните професии за времето си е куюмджийството. Тя е характерна само за жителите в християнската махала Варош. За мюсюлманските махали са характерни професиите като мумджии, сунетчии, мутафи, бозаджии, хаффафи и др.

При направено сравнение с други описи от същия период може да се установи дали теметтуатските регистри представят достоверна информация, дали всичко в тях е описано както е било в действителност, дали нещо не е спестено, или умишлено пропуснато и пр. Така например в нюфус регистрите¹⁵ от 1840 и 1843 г.¹⁶, водени непосредствено преди теметтуатски дефтер от 1844-1845 г., за всеки един регистриран също има отбелязана професия. При тяхното изследване се констатира доста големи несъответствия по отношение на броя и принадлежността на занаятчиите с това на информацията в теметтуатския дефтер. Като пример може да се посочи в областта на дерзийството. В теметтуатския дефтер броят на дерзиите се разминава драстично с тези от нюфус регистъра. В първия те са 176, а във втория наброяват 257 души. Подобни разминавания се срещат при бакалския, дебагския, дюлгерския, дикиджийския и др. еснафи. Несъответствията в двата регистъра показват, че броят на една значителна част от майсторите занаятчии е доста занижен при описа в теметтуатския дефтер (вж. Таблица 2).

Що се отнася до собствениците на дюкяни, по данните от теметтуатския дефтер се установява, че не всеки занаятчия е със собствен дюкян. Някои жители на града, като лицето под № 34 от махала Хамза бей, притежаващ 8 дюкяна, е търговец на кожи. Той не принадлежи към никое еснафско съсловие. Но въпреки това стопанисва значителен брой дюкяни. Предвид сведенията от разглеждания дефтер за Ески Джума се вижда, че правилото само майстор занаятчия да притежава дюкян не се спазва.

Отделно наличието на много малък брой дюкяни в някои махали на града, като Хатиб и Язъджъ в сравнение с наличните еснафи там, буди съмнение в достоверността в регистрацията на наличните занаятчийски помещения. В разглеждания дефтер османският администратор е записал 164 дюкяна, от които само за някои има определение за вид.

Посочените 165,5 панаирски клетки се стопанисват от хора, регистрирани в различни категории, които в голямата си част не принадлежат към еснафите.

С наличните по теметтуатския дефтер 164 дюкяна и 165,5 панаирски помещения град Ески Джума, както с известния си панаир, така и с еснафските си

---

¹⁵ Главната задача на този тип списъци е да обхванат данъкоплатците или потенциалните войници, като правило в дефтерите се включват само мъже. Обръща се голямо значение на способното за работа и служба мъжко население. От друга страна, се придобиват сведения за развитието на демографията, придвижването на хората, възрастта, образование, религиозните и етнически особености и числеността на домакинството.

¹⁶ BOA.NFS.d..6435, NFS.d.._6439; BOA.NFS.d..6440, NFS.d..6436.

съсловия, се явява един основен търговски център в региона през 40-те години на XIX век.

Таблица 1. По теметтуатския дефтер от 1844-1845 г.

еснафи	Ага Джами	Варош	Джами-и джедит	Къзьлджък	Матараджъ	Сиват	Хаджъ Ахмед	Хаджъ Молла	Хаджъ Хюсеин	Хамза бей	Хатиб с другото име Гьобекчи	Язьджъ	Общо
бакал	7	6					2	1	2	6	1	2	27
бербер/бръснар	8		5	3		5	1	2		1	4	2	31
бербер-калфа			1										1
бозаджъ											1		1
бояджъ		4											4
деббаг		1	4		6		8	3	2	1	3		28
дерзи	6	11	18	3	5	1	8	7	3	4	4	6	17
дерзи-калфа		2	3										5
дерзи-чирак	1	4											5
джанбаз	1									1			2
джелеб		1											1
дикиджи/шивач		1	14	1	3					3	1	2	25
дограмаджъ/дървод елец							1						1
духан къйъджъсь									3				3
дюлгер			1	2			1			2	3	1	10
етмекчи/хлебар	2	1		1									4
йемениджи/обушар	6					3	4						13
казганджъ/казанджи я		1											1
калпакчъ		3											3
касаб		1	1				2				1		5
касаб-чирак								1					1
ковач		8											8

куюумджу		5											5
кюркчю/кожухар		1											1
мутаф										1			1
мумджу/свещар							2	1					3
мюджели/книговезец							1						1
налбанд		1										2	3
сабунду	2		4		1		2	3	1	1			14
сарач	1		1										2
сюнетчи										1			1
тюфенкчи/оръжеец	2			1				1		1	1		6
фучуджу/бъчвар	1	10					1		1	1	1		15
фучуджу-чирак		1											1
халлач	2	1											3
хаффаф				1			1		8		8		18
хелваджъ					1		3				2	2	8
чападжъ		2											2
чаръкчъ/майстор на цървули										1			1
чифтчи/зеделец		5											5
чълмекчи/грънчар		31	1		4				1		2	1	40
Всичко:	39	6	53	12	20	9	37	19	22	22	33	18	48
													5

Таблица 2. По нюфус дефтерите от 1840 и 1843 г.

занаят	Ага Джами	Варош	Джами-и джедит	Къзьлджък	Матаралджъ	Сиват	Хаджъ Ахмед	Хаджъ Молла	Хаджъ Хюсеин	Хамза Бей	Халиб с другото име	Язьджъ	Общо:
бакал	10	10	4		2	2	1	1	6	3	2		41
бербер	5		5	3		7	1	1		2	4		28
бозаджъ													
бояджъ	5												5
деббаг	2	1	4		15	1	8	10	4	3	4	1	53
дерзи	8	17	6	18	2	10	2	9	3	10	9	5	25
дерзи-чирак		1											7
джанбаз	2		1	3		1	1			1	1	1	1
													11

джелеб			1										1
дикиджи	14	1	14	2	5	8	11	1	12	9	17	7	10
дикиджи-чирак										3			3
долапчъ		2											2
дюлгер		1	1	5		2	1		2	2	6	3	23
етмекчи		3		2									5
казганджъ		1											1
калпакчъ		3											3
касаб		1	1				2	1			1		6
ковач		8											8
ковач-чирак		1											1
куюмджу		5											5
кюркчю		2											2
муйтаб			3			1							4
налбанд		2										1	3
налбанд-чирак		1											1
сабунджу		1	4		1		3	4	2	1			16
сарач	1		1										2
сюнетчи										1			1
тюфенкчи	1			3	1			1	1				7
фучуджу	2	11							1		2		16
халлач	2	1				1		1					5
хелваджъ					1		4				1	2	8
чълмекчи		32	1		4						3	1	41
Чирак		3											3
Всичко	52	26	58	20	39	25	41	23	38	31	49	21	66
													4

ЛИТЕРАТУРА

- Dzhafer, Salim 2018:** Dzhafer, A., M. Salim. Za Istoriyata na osnovavaneto na Eskı Dzhuma i Osman Pazar do izbora im na centrove na nahii. // Godishnik na Istoricheskiya fakultet na Velikotarnovskiya universitet "Sv. sv. Kiril i Metodiy", godina II (XXXIV). Izsledvaniya v chest na 60-godishninata na profesor doktor Krasimira Mutafova. Veliko Tarnovo, s. 164-168 [Джафер, А., М. Салим. За историята на основаването на Ески Джума и Осман Пазар до избора им на центрове на нахии. // Годишник на Историческия факултет на Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“, година II (XXXIV). Изследвания в чест на 60-годишнина на професор доктор Красимира Мутаfoва. Велико Търново, с. 164-168].
- Bayram 2012:** Bayram, S. Osmanlı Devletinde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları Ahilik Teshkilatı ve Esnaf Loncaları. İstanbul Universitesi İlahiyat Fakultesi Dergisi, 21, s. 83.

- Genc, Gulsun 2017:** Genc, S., F. Gulsun. Russhuk Esnaf Teshkilati (1750-1850). // Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/3, Ankara, s. 779.
- Guler 2000:** Guler, İ. XVIII. Yuzyilda Osmanli Esnaf ve Zanaatkârlari ve Sorunlari Uzerine Gozlemler, Mugla Universitesi SBE Dergisi, Guz, Cilt:1 Sayı: 2.
- Kaya 2013:** Kaya, M. K. Esnaf Loncalarında Yenicheriler. Histori Studiyes. // Internacional Journal of History, Volume 5 Issue 4, Special Issue on Lausanne, July 2013, p. 185-205.
- Koyuncu 2016:** Koyuncu, N. Osmanlı Hukukunda Esnaf Gedigi. II Turk Hukuku Tarih Kongresi Bildirileri, Cilt 1, İstanbul, s. 373-376.
- Nuri 2019:** Nuri, Z. Esnaf Bilrikleri ve Narh Sistemi. Balkan ve Yakın Dogu Sosyal Bilimler Dergisi, s. 41.
- Sabev 2018:** Sabev, O. Ferman ot Sultan Mustafa III za esnafite na ahiite. Prevod i interpretacii. // Godishnik na Istoricheskiya fakultet na Velikotarnovskiya universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, godina II (XXXIV). Izsledvaniya v chest na 60-godishninata na profesor doktor Krasimira Mutafova. Veliko Tarnovo, s. 217-229 [Събев, О. Ферман на султан Мустафа III за еснафите и ахиите. Преводи и интерпретации. // Годишник на Историческия факултет на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, година II (XXXIV). Изследвания в чест на 60-годишнина на професор доктор Красимира Мутаfoва. Велико Търново, с. 217-229].

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

Теметгуатски дефтери:

BOA.ML.VRD.TMT.d..._11902
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11898
 BOA. ML.VRD.TMT.d..._11916
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11920
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11913
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11899
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11919
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11929
 BOA ML.VRD.TMT.d..._11915
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11934
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11926
 BOA.ML.VRD.TMT.d..._11900

НЮФУС РЕГИСТРИ:

BOA.NFS.d..6435, NFS.d.._6439
 BOA.NFS.d..6440, NFS.d..6436